

Wat is Moederliefde?

Een bespreking van het moederschap vanuit de psychoanalyse van
Julia Kristeva

Bachelor scriptie Filosofie

Datum: 5 december 2022

Student: Raven Wouters

Snr. 2027682

Bachelor Filosofie

Tilburg University

Informatiepagina:

Bachelor scriptie Filosofie

Student: Raven Wouters

Snr. 2027682

r.wouters@tilburguniversity.edu

Opleiding: Bachelor Filosofie

“Wat is moederliefde? Een bespreking van het moederschap vanuit de psychoanalyse van Julia Kristeva”

Supervisor: Ruud Welten

Tweede lezer: Hanne Jacobs

Onderwijsinstelling: Tilburg School of Humanities and Digital Sciences, Tilburg University

Aantal woorden: 11.241

Datum: 5 december 2022

Voorwoord

Het heden en het verleden: moederliefde is van alle tijden. Mensen kunnen vrijwel in elk opzicht van elkaar verschillen. Behalve één ding: ieder mens heeft een moeder.

Als filosofiestudent aan de universiteit van Tilburg ben ik in dit onderwerp gedoken. De psychoanalyse heeft me altijd gefascineerd omdat het vol zit met tegenstrijdigheden over het menselijke zijn en is daarom voor mij een van de beste methoden mezelf te leren kennen.

Mijn eigen moeder was 22 jaar oud toen ze mij kreeg. Ikzelf ben inmiddels voorbij die leeftijd en ambieer op dit moment niet om jong moeder te worden. Echter zie ik wel de voordelen die het jonge moederschap met zich mee brengt. Er is weinig sprake van een generatiekloof tussen mijn moeder en ik. We begrijpen elkaar op een manier die ik niet kan verwoorden en dat fascineert mij.

Ik ben voor mezelf en mijn leeftijdsgenoten (en eventueel aanstaande ouders), gaan onderzoeken wat moederliefde betekent.

Dit onderzoek heb ik niet kunnen volbrengen zonder de begeleiding van mijn docent Ruud Welten. Ik wil hem bedanken voor het aandragen van literatuur, de vruchtbare gesprekken en de aanmoediging met dit onderwerp aan de slag te gaan. Ook mijn tweede lezer, Hanne Jacobs, wil ik bedanken voor haar bijdrage.

Ten slotte wil ik graag mijn ouders, mijn broer en zus, en mijn dierbare vrienden bedanken voor het meedenken over dit onderwerp en hun vertrouwen in mij tijdens het proces.

Raven Wouters

Tilburg, 5 december 2022

Abstract

Wat is moederliefde? Vanuit de psychoanalyse van Julia Kristeva is moederschap een complex fenomeen waar aldus haar tegenwoordig te weinig op gereflecteerd wordt, met name op wat zij de maternale passie noemt. De maternale passie is de liefde van de moeder naar haar kind. Deze liefde is inherent aan haat. Maternale passie is een streving naar sublimatie. Sublimatie is de spanning tussen de libidinale bezetting van de moeder en de abjectie; het kind wil zich afscheiden van de moeder.

Het streven naar sublimatie is geen vanzelfsprekende ontwikkeling. De moeder moet niet alleen het kind, maar ook zichzelf opvoeden. Opvoeden betekent volgens de psychoanalyse het leren van de taal en de taal is paternaal. De maternale passie kan niet gevat worden in de taal, maar spreekt vanuit de chora: het vat van het pre-talige stadium. De moeder moet leren de maternale passie vanuit die chora te denken en niet vanuit een rolpatroon. In de westerse samenleving is de christelijke Maria nog altijd de blauwdruk van het idee van moederschap.

Kernbegrippen: *maternal passion, abjectie, sublimatie, paternaal, chora*

Inhoudsopgave

<i>Informatiepagina:</i>	2
<i>Voorwoord</i>	3
<i>Abstract</i>	4
<i>Introductie</i>	6
<i>Twee streepjes</i>	9
De maternale passie	9
<i>De bevalling.</i>	11
<i>Flash</i>	11
<i>Subject in wording</i>	13
Dada!	14
<i>Lege nest syndroom</i>	17
A good enough mother	17
Sublimatie	18
De moeder in de spotlight.....	19
<i>Stabat Mater</i>	20
Primair narcisme	21
<i>Like a Virgin</i>	22
<i>Conclusie</i>	26
<i>Literatuurlijst</i>	27

“Over tijd.
Wat dat betekent weet een vrouw alleen.
Dat hebben we dan met elkaar gemeen.
Over tijd.”
Annie M.G. Schmidt

Introductie

Op 9 november 2022 kreeg de Nederlandse zangeres Glennis Grace 200 uur taakstraf opgelegd door de rechtbank in Amsterdam vanwege openlijke geweldpleging in een filiaal van supermarktketen Jumbo. De zangeres was bij de supermarkt verhaal gaan halen nadat haar zoon er hardhandig uit was gezet. In een interview met journalist Eva Jinek beantwoordde Grace de vraag waarom ze verhaal was gaan halen met: “Ik ben moeder, ik wil mijn kind niet zo zien.”¹ Grace beweert dat ze vanuit een moederdrift handelde waar ze achteraf spijt van betuigde. Haar spijtbetuiging maakt echter de klap die ze heeft uitgedeeld niet ongedaan. De zangeres beweert dat ze heeft gehandeld uit liefde voor haar kind. Deze gebeurtenis weergeeft een trend van deze tijd: moeders gebruiken hun moederliefde als een soort alles overstijgend excuus, zelfs voor geweld. Wij als samenleving verwijten haar dit gedrag. Kunnen we de moeder verwijten dat zij deze moederliefde, dat we eerder een drift kunnen noemen, heeft? Kan een moeder verweten worden moeder te zijn?

In deze scriptie staat het onderwerp moederliefde centraal. Moederliefde is een dagelijks thema waar iedereen mee te maken heeft. Iedereen heeft een moeder, op welke manier dan ook: traditionele moeder-vader verhouding, twee moeders (waarvan 1 biologische), twee vaders en een donormoeder, draagmoeders, adoptiemoeders, pleegmoeders, enzovoort. Tegenwoordig wordt de traditionele samenstelling van het gezin steeds makkelijker losgelaten en worden kinderen geboren in situaties waarbij de rolverdeling van de moeder (en de vader) fluïde is. Niet alleen vrouwen, maar ook non-binaire, transgender of intersekse personen willen en kunnen moeder worden.² Het moederschap kan dus tegenwoordig *queer* gedacht worden. We gaan enerzijds steeds makkelijker om met het begrip moederschap, en anderzijds heerste er een conservatief idee over wat moederschap is: namelijk dat alleen de vrouw dat kan weten. Maar wat betekent moeder worden?

“Wacht maar totdat je zelf ooit moeder wordt.” Krijg ik vaak te horen als ik het met anderen over moederschap heb. Niemand kan mij exact vertellen hoe het is om moeder te worden. Er hangt een bepaalde mystiek rondom het moederschap en die mystiek wil ik graag onderzoeken.

Het theoretisch raamwerk dat voor dit onderzoek wordt gebruikt is de psychoanalyse. De psychoanalyse is van oorsprong een wetenschappelijke behandelingswijze met als grondlegger Sigmund Freud (1856-1939). Freud behandelde zijn patiënten door ze te laten spreken over hun problematiek. Daarbij lette hij niet alleen op *wat* zijn patiënten zeiden, maar vooral op *wat* zijn patiënten *niet* zeiden. Freud

¹ Het interview met Glennis Grace vond plaats tijdens een uitzending van het programma *Jinek* op 18 oktober 2022.

² Wanneer ik in het vervolg over ‘de moeder’ spreek, staat dit los van de genderrollen die we daar in het algemene taalgebruik aan verbinden. Ik gebruik de persoonlijke voornaamwoorden *zij* en *haar* om de tekst leesbaar te houden.

noemde dit het onbewuste. Door de spreken over bijvoorbeeld dromen kwam Freud erachter dat bepaalde ervaringen van een patiënt opnieuw betekenis kregen door er achteraf met ze over te spreken. Freud noemde dit *Nachträglichkeit* (vertaald uit het Duits: *achteraf/met terugwerkende kracht*)³. Met betrekking op het onderwerp moederschap geldt hetzelfde: moederschap krijgt betekenis wanneer we er achteraf over spreken. Aan een baby kun je niet vragen hoe het is om geboren te worden, dus we kunnen enkel achteraf bepalen wat geboorte voor een persoon betekent.

Een ander belangrijk figuur in de psychoanalyse, en die ook in deze scriptie zal voorkomen, is Jacques Lacan (1901-1981). Volgens hem is het onbewuste gestructureerd zoals de taal. Zijn structuralistische methode over de taal heeft de psychoanalyse meer naar het niveau van de filosofie getrokken.

Maar de belangrijkste auteur is de hedendaagse filosoof Julia Kristeva (1941). Zij houdt zich onder andere bezig met het onderwerp moederschap vanuit de psychoanalytische traditie. In deze scriptie staat haar denken centraal.

In 2005 hield zij een lezing genaamd 'Motherhood today'. Kristeva vroeg zich hier af: wat is moederschap en wat betekent het vandaag? Met de vraag naar de hedendaagse betekenis van moederschap veronderstelt Kristeva dat er al een idee van moederschap is.

Wanneer de moeder in verwachting is en haar kind baart, moet zij zichzelf zien te verhouden tot het kind. De moeder ondergaat een ontwikkeling van gewelddadige emoties van liefde en haat. Hiermee toont de moeder overeenkomsten met borderline en perversie. Ze beperkt de ontwikkeling van haar kind door met haar moederliefde zich als een gans over haar kind te storten. Volgens Kristeva zal een moeder naar sublimatie moeten streven. In de relatie met haar kind is een continue spanning tussen de libidinale bezetting en de beheersing daarvan.

'Motherhood today' is verwant aan een andere, oudere tekst van Kristeva genaamd 'Stabat Mater' (1983)⁴: Kristeva gaat in deze tekst terug naar de christelijke traditie en onderzoekt het moederfiguur Maria. Volgens Kristeva is Maria "het middelpunt van de mannelijke begeerten en verlangens" (Kristeva, 1983, p.274). De heilige maagd is het punt waar alle aspecten van de liefde samenkomen. De mystiek die rondom het moederschap hangt lijkt vanuit het christendom te zijn ontstaan. In tegenstelling tot de feministische golf uit de Franse jaren 1970, neemt Kristeva het christendom serieus. Ze denkt namelijk dat de christelijke traditie heeft bijgedragen aan het hedendaagse beeld van moederschap.

Het onderwerp moederschap is vandaag de dag relevant omdat het oproept tot maatschappelijke vraagstukken, zoals: wel of geen gratis kinderopvang, de discussie rondom abortusrecht (onlangs weer opgelaid in de Verenigde Staten)⁵ en

³ Definitie is afkomstig uit het Psychoanalytisch Woordenboek.

<https://www.psychoanalytischwoordenboek.nl/lemmas/nachtraglichkeit/> geraadpleegd op 16 november 2022

⁴ 'Stabat Mater' is een tekst afkomstig uit het boek *Liefdesgeschiedenissen* (1983, vertaald naar het Nederlands in 1991 door Henk van der Waal). De tekst verscheen voor het eerst in het Franse tijdschrift *Tel Quel* onder de titel "Hérétique de l'amour" in het jaar 1977.

⁵ Op 24 juni 2022 werd bekend dat het Amerikaans Hooggerechtshof het landelijke recht op abortus ging schrappen. De Amerikaanse abortuswet ging in 1973 van kracht. In 2022 verwierp het Hooggerechtshof de uitspraak en kwam het reguleren van abortuswetgeving weer bij de staten zelf te liggen. Naar verwachting zullen de helft van alle staten een abortusverbod invoeren. (bron: <https://nos.nl/artikel/2433919-amerikaans-hooggerechtshof-schrapt-landelijk-recht-op-abortus>) geraadpleegd op 11 november 2022

kindertoeslagen (denk aan de Toeslagenaffaire)⁶ hebben allemaal betrekking op het moederschap en de rol van de moeder in de maatschappij. Kristeva focust in haar werk op de betekenis van het moederschap.

Hedendaags betekent niet alleen de tijd waarin Kristeva over dit onderwerp schreef, maar ook de tijd waarin we anno 2022 leven.

Leeswijzer

We volgen het eerste deel van deze scriptie zoals het moederschap zich op de biologische wijze ontwikkelt. Ten eerste komt de zwangerschap aan bod. In deze paragraaf zal ik het punt van Kristeva over de identiteit van de vrouw tijdens de zwangerschap presenteren. Vervolgens zal ik ingaan op haar ervaringen van de bevalling en hoe zij vanuit psychoanalytisch perspectief hierop reflecteert. Daarna zal ik mij richten op de peuter- en kleutertijd van het kind en hoe volgens Kristeva de moeder zich daartoe zou moeten verhouden. In dit onderdeel bespreek ik het concept van abjectie en de taalontwikkeling. Tot slot zal ik ingaan op de latere fase van de moeder-kindrelatie, namelijk de pubertijd en het moment van uitvliegen. Ik zal hier het concept sublimatie verder uitwerken.

Het tweede deel van deze scriptie is gericht op het moederschap volgens de christelijke traditie. Ten eerste presenteer ik Kristeva's visie op het Bijbelse figuur Maria. Ik leg hier uit hoe dit figuur als blauwdruk fungeert voor het moederschap in de westerse samenleving. Hier bespreek ik ook de historische context van het moederschap. De twee delen worden afgesloten met een conclusie.

⁶ De Toeslagenaffaire is een lopende zaak waarbij duizenden ouders tussen 2004 en 2019 kinderopvangtoeslag ontvingen en door de Belastingdienst onterecht aangemerkt werden als fraudeurs. Dit had tot gevolg dat de gedupeerde ouders alle ontvangen toeslagen terug moesten betalen, daar de draagkracht niet voor hadden en zodoende in de schulden terecht kwamen. (bron: <https://www.trouw.nl/binnenland/de-toeslagenaffaire-uitgelegd-zo-kwam-het-ongekende-onrecht-tot-stand~bef3c1f9/>) geraadpleegd op 11 november 2022

Twee streepjes.

Je zou kunnen zeggen dat moederschap begint bij de conceptie: het moment waarop een eicel en een zaadcel versmelten en een embryo ontstaat. Wanneer menstruatie uitblijft en het vermoeden heerst dat er een kind op komst is, wordt bij de drogisterij snel een zwangerschapstest gehaald. De volgende ochtend zit de aanstaande moeder gespannen op haar horloge te kijken totdat de vijf minuten om zijn. En dan: twee streepjes. Oftewel: ze is zwanger.

Kristeva vertrekt in 'Motherhood today' (2005) vanuit een algemene opvatting, namelijk de vraag die elke vrouw (en met het woord *vrouw* bedoel ik hier ook diegenen die zich niet identificeren met het vrouwgender, maar wel moeder kunnen worden) eens in haar leven krijgt: wanneer zij aan kinderen gaat beginnen. (Of erger nog, wanneer ze kinderen gaat 'nemen'.) Er heerst een norm in de Westerse samenleving: vrouw zijn betekent kinderen krijgen en kinderen van nature *willen hebben*. Daar tegenover staat het verlangen geen kinderen te willen hebben; en een vrouw die geen kinderen wil, daar moet vast iets mis mee zijn. Zij is een afwijking van de norm (Kristeva, 2005, p.2). Kristeva stelt deze norm ter discussie. De discussie richt zich echter niet op het wel of niet afwijzen van de norm, want dat zou betekenen dat zij op het niveau van een functie gaat denken. Kristeva gaat terug naar het punt waar de vraag begint: wat is moederschap? Ze lijkt te suggereren dat moederschap iets anders betekent dan het willen hebben van een kind. Maar wat is dat dan? Het algemene beeld van een vrouw die in verwachting raakt is dat de vrouw één is met de foetus. Kristeva benadrukt in 'Motherhood today' dat er een splitsing van subjectiviteit plaatsvindt. Wanneer de moeder in verwachting raakt splitst het subject in tweeën. Haar identiteit die ze voorheen had valt weg en alleen haar lichaam en het lichaam van het ongeboren kind, dat nog geen subject genoemd kan worden omdat het nog geen taal beheerst, blijven over. Het kind is de vreemde in haar. Deze splitsing moet niet gedacht worden zoals Simone de Beauvoir suggereert: dat de moeder geheel gescheiden is van haar kind. In *De Tweede Sekse* (1949) beschrijft de Beauvoir dat het moederschap, en dan met name de moederliefde, een geïnstitutionaliseerd construct is. De moeder zit gevangen in een rolpatroon. Liefde is namelijk iets dat niet puur biologisch is bepaald, maar iets dat ons wordt aangeleerd. Volgens de Beauvoir bestaat zoiets als een natuurlijk moederschap niet. Haar kritiek is dan ook: de moeder wordt gereduceerd tot een lichaam met een baarmoeder. Moederschap betekent onderworpen zijn aan een rolpatroon. Kristeva begrijpt daarentegen de splitsing van moeder en kind op het niveau van de psychoanalyse, dat wil zeggen dat de splitsing volledig subjectief is: het subject raakt gespleten. Na deze splitsing ontstaat er een driehoeksverhouding tussen de moeder, het ongeboren kind en de vader. Voor Kristeva is de rol van de vader belangrijk in deze fase. De vader komt namelijk volledig buiten beeld te staan. De vrouw is vanaf het moment dat zij in verwachting is gericht op het kind en niet meer op haar partner. De blik die in Madonna's uit de Renaissance naar voren komt laat deze emotie zien: de moeder kijkt, maar ziet de vader en de rest van de wereld niet, "*she is elsewhere*" (Kristeva, 2005, p.2). Later zal ik ingaan op de rol van de vader, maar eerst gaan we kijken naar het beginsel van het moederschap: de maternale passie.

De maternale passie

Kristeva bevraagt vanuit psychoanalytisch en vanuit persoonlijk perspectief wat ze *maternal passion* noemt. De maternale passie is waar we op moeten reflecteren willen we het moederschap begrijpen. Het gebrek aan reflectie begint al bij de term zelf. *Maternal passion* wordt volgens Kristeva meestal verkeerd begrepen. We gaan namelijk uit van een *paternaal* idee van moederschap. Paternaal is een veelvoorkomend begrip

binnen de psychoanalyse. Het betekent letterlijk vanuit het vaderlijke (*pater* is Latijn voor vader). Denken vanuit het paternale staat voor het talige. Taal is paternaal; de taal structureert het denken aan de hand van een wet. De taal is daarom gelijk aan de Wet. En de Wet, dat is de Vader. Het begrip *paternaal* heeft een christelijke connotatie, maar in het denken van Kristeva moet het begrip niet theologisch gedacht worden maar psychoanalytisch. Paternaal betekent hier Vader.

Tegenover het paternale staat het *maternale*. In het woord maternaal staat al het woord *mater*, dat niet alleen moeder betekent (*mater* is Latijn voor moeder), maar ook *materie*. Het maternale is dus het materiële; het lijfelijke.

We denken moederschap dus vanuit een paternale functie. De klassieke psychoanalyse is paternaal omdat de taal altijd de taal van de vader is. Freud en Lacan hielden zich bezig met de paternale functie van moederschap in plaats van de maternale functie. Volgens Kristeva komt dat omdat de maternale functie in werkelijkheid een maternale *passion* is en dus niet uitgedrukt kan worden in taal. Het vertalen van *passion* is lastig omdat het Nederlandse woord passie niet de lading dekt die het bij Kristeva heeft. *Passion* moet hier gelezen worden als de betekenis van *passion* zoals in de “Matthëus Passion”: de term duidt eerder op een lijdensweg dan op een emotie. *Passion* is de transformatie van emoties (zoals agressie en afhankelijkheid) naar *liefde* en zijn correlaat *haat* (Kristeva, 2014, p.72)⁷. *Maternal passion* heeft hier een dubbele betekenis: liefde en lijden. *Maternal passion* is echter niet per se christelijk. Kristeva gaat uit van een niet-religieuze *passion* die weliswaar kan omslaan in een religieuze *passion*, maar die daar niet aan ten grondslag ligt. De *maternal passion* is dus een lijfelijk, niet-talig lijden.

In plaats van denken vanuit op functiegerichte rolpatronen moeten we het moederschap denken vanuit een *passion*. Het denken vanuit rolpatronen is functioneel denken. Het veronderstelt namelijk dat er een wet is waar de rolpatronen in vast liggen en dat de rol van de moeder een functie heeft. De wet is echter paternaal en volgens Kristeva is het verkeerd om moederschap vanuit het paternale te denken. Functioneel denken over moederschap betekent dat moederschap slechts een functie is waarbij de moeder als broedmachine wordt gezien. Volgens Kristeva kunnen we het moederschap niet reduceren tot zwangerschap (Kristeva, 2005, p.2). Moederschap is niet enkel de baarmoeder. De baarmoeder maakt dat de vrouw moeder kan worden maar haar moederschap kan niet daartoe gereduceerd worden. De relatie tussen moeder en kind wordt gezien als een natuurlijke band, maar volgens Kristeva is die relatie tussen moeder en kind juist niet natuurlijk. Moeder en kind moeten zich namelijk tot elkaar verhouden en de natuur staat daarbij in de weg. De relatie tussen moeder en kind is een constante spanning tussen het lijfelijke (natuur) en de afkeer van het lijfelijke. De moeder-kindrelatie is dus niet een op voorhand gegeven feit, maar het wordt geconstrueerd in de *maternal passion*.

In het hedendaagse denken over de *passion* van het moederschap wordt het kind als hoogste gezien: ‘the child king’ (Kristeva, 2005, p.2). Dit idee zien we ook al bij Freud. Hij noemt dit ‘his majesty the baby’.⁸ Het kind is in alle opzichten belangrijker dan de moeder en vaak vindt de moeder dat zelf ook. Dit is een positie die in de abortusdiscussie ook steeds naar voren wordt geschoven: het leven van een (ongeboren) kind is het allerbelangrijkste. Het leven van de moeder komt daardoor in de schaduw van het kind te staan. Het moeder-zijn is niet alleen liefde, maar ook geweld is inherent aan moederschap. Geweld moet hier gelezen worden als zowel fysiek -de pijnlijke bevalling- als psychisch: de moeder is minderwaardig aan het kind. Het werk van Kristeva bevat

⁷ Uit *Reliance, or maternal eroticism* (2014), Kristeva

⁸ “His majesty the baby” is een term uit *On Narcissism* (1914) van Sigmund Freud.

invloeden van George Bataille (1897-1962), zoals bijvoorbeeld het geweld van de bevalling. Het thema geweld is in de filosofie van Bataille een groot onderwerp. Geweld is één met dood, erotiek en religie. Ik zal later in de scriptie, in paragraaf *Sublimatie* (p.19), verder ingaan op het geweld van de maternale passie.

De *maternal passion* reikt verder dan de biologische band tussen moeder en kind. Maternale passie kan ook gelden voor een band tussen twee mensen die geen familie van elkaar zijn. Kristeva noemt bijvoorbeeld adoptie of draagmoederschap familiale banden waar *maternal passion* kan plaatsvinden zonder dat er een biologische oorsprong is tussen moeder en kind. (Kristeva, 2005, p.3)

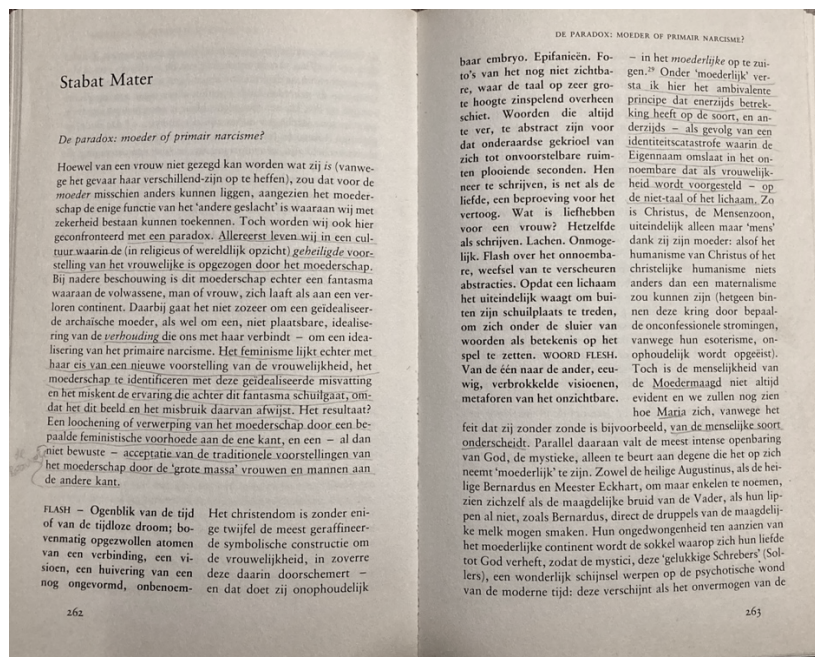
Aangezien maternale passie mogelijk is tussen twee mensen die biologisch niet verwant zijn, betekent het dat de *maternal passion* een mogelijke band tussen twee subjecten kan teweegbrengen.

De bevalling.

In de bevallingskamer van het ziekenhuis is het team van dokters en verloskundigen gericht op de geboorte van het kind. Het woord verloskundige geeft aan dat de bevalling een moment van verlossing is: het kind wordt verlost uit het lichaam van de moeder en de moeder wordt verlost van het geweld dat de natuur haar aandoet. Weeën zijn bijvoorbeeld symptomen van het geweld dat de vrouw wordt aangedaan. Ze krijgt echter te horen dat die er nou eenmaal bij horen. Er wordt een beroep gedaan op het vermogen van de vrouw de natuur te beheersen. (“Deze wee komt nooit meer terug”).

Flash

De tekst ‘Stabat Mater’ (1983) doet qua vorm denken aan *Glas* (1974) van Jacques Derrida, een werk dat wordt gezien als een van de invloedrijkste werken binnen het poststructuralisme. De tekst in *Glas* bestaat uit twee kolommen die in eerste instantie niets met elkaar te maken hebben. Toch blijkt na verloop van tijd dat er sprake is van intertekstualiteit. Kristeva doet dit ook in ‘Stabat Mater’. Deze tekst is te verdelen in de hoofdtekst waarin ze het moederschap volgens de christelijke traditie onderzoekt en een andere, persoonlijke en poëtische tekst over haar ervaringen als moeder. De twee verschillende teksten staan door elkaar (zie afbeelding op pagina 12). De plaatsing van de verschillende stukken tekst is opmerkelijk. Kristeva heeft ervoor gekozen de tekst op deze manier in te delen, maar wat ze met de opbouw bedoelt is niet helemaal duidelijk. Kristeva besteedt aandacht aan haar eigen ervaringen van het moederschap: de zwangerschap, de bevalling en de kraamtijd. In de kolom die begint met het woord ‘Flash’, beschrijft ze haar ervaringen van de *maternal passion*.

Bron: foto van fragment *Stabat Mater* uit *Liefdesgeschiedenissen* (1983), eigen foto

Kristeva schrijft haar ervaringen als aanstaande moeder en die van na de bevalling op poëtische wijze. De kolommen zijn dikgedrukt en bestaan niet uit logische zinnen. Het is fragmentarisch en chaotisch. De tekst staat letterlijk verstrooid door de hoofdttekst. Het verstrooiende effect is eigen aan de traditie van het poststructuralisme. Een algemene opvatting binnen het poststructuralisme is dat taal verstrooit: wanneer een tekst gedeconstrueerd en geanalyseerd wordt is de taal niets anders dan verwijzingen naar andere teksten.

'Flash' is een poëtische tekst. Poëzie is voor Kristeva de taal die niet symbolisch is. Het breekt door de logica en structuur van de dagelijkse spreektaal. Je zou kunnen zeggen dat poëzie als het ware door de symbolische orde heen breekt.⁹ Kristeva volgt in de tekst ritme en klank en gaat hiermee terug naar het voortalige stadium. Poëzie spreekt vanuit de chora: het pretalige stadium van het kind dat al voor de geboorte plaatsvindt. Kristeva probeert vanuit die chora te spreken en doet dat via poëzie. Het spreken over de chora kan alleen *nachträglich* en *met* de paternale taal. In paragraaf *Dada!* ga ik dieper in op wat Kristeva bedoelt met chora. Geboorte is voor Kristeva één met de poëzie. Het is blijkbaar niet mogelijk uit te drukken in spreektaal wat de geboorte van haar zoon voor haar betekent. Het eerste stuk gaat over de zwangerschap, het "onbenoembaar embryo" en de "foto's van het nog niet zichtbare, waar de taal op zeer grote hoogte zinspelend overheen schiet." (Kristeva, 1983, p.262). Het ongebooren kind is een stuk vlees dat zich in haar geparasiteerd heeft. Het fascineert haar. Haar bevalling is dan ook een chaotische samenkomst van bloed, krampen, kreten, verwarde haren en pijn. Ze beschrijft zichzelf, de vrouw, als kwetsbaar en tegelijkertijd beestachtig. De pijn van de bevalling laat haar niet los: "De pijn, zijn pijn, overweldigt mij van binnenuit, blijft nooit van mij gescheiden, is nooit van een ander: zij omhelst mij onmiddellijk, zonder een seconde respijt. [...] Wij baren niet in pijn, wij baren de pijn: het kind vertegenwoordigt haar en vanaf dat moment heeft zij een plaats, voor eeuwig." (p.269-270) Pijn is voor Kristeva een weerzinwekkend, en tegelijkertijd fascinerend fenomeen. Het bed waarin ze

⁹ Symbolische orde is een begrip uit *Seminars of Jacques Lacan Book 1 Freud's Papers on Technique 1953-1954* [gepubliceerd in 1991, bewerkt door J.A. Miller]. Ik bespreek de term uitgebreid in paragraaf *Dada!* (p.16)

ligt, het bloed, haar lichaam, het lichaam van het kind; alles draagt bij aan de ervaring van die pijn. Ze is zich ook bewust dat die pijn voor altijd in haar leven zal blijven. Die pijn is niet alleen de fysieke pijn van de bevalling, maar ook de pijn van de vergankelijkheid van het lichaam van haar zoon. Het oog in oog staan met de dood, die haar kind van haar af kan nemen. “[...] een moeder is altijd getekend door pijn, zij gaat eraan onderdoor.” (p.270)

Na de bevalling komt de kraamtijd. De pijn lijkt naar de achtergrond verdwenen en heeft plaats gemaakt voor de roze wolk: “Slapeloze nacht, af en toe even wegdommelen, zachtheid van het kind, warm kwik in mijn armen, streling, tederheid, weerloos lichaam, het zijne of het mijne, beschut, beschermd.” (p.275) Haar zoon, de “parelmoeren druppel” (p.276), benadert ze vanuit een door geur gedreven passie. Ze ruikt en voelt. Het doet haar denken aan de relatie met haar eigen moeder “[...] de nacht, de matglazen vreugde die mij in haar bed, dat van mijn moeder, verwortelt, en mij hem toewierp, een zoon [...] alleen zij, ik en hij.” (p.275-276). Het bed, een bron van geuren van de moeder en het kind, roept bij Kristeva de associatie met haar moeder op. Zou ze door deze ervaring eindelijk begrijpen wat haar moeder heeft ervaren tijdens haar geboorte?

“Ik verlang naar de Wet. En omdat zij niet voor mij alleen gemaakt is, neem ik het risico te verlangen buiten de wet.” (Kristeva, 1983, p.278) De wet is een patriarchaal begrip. Zoals al eerder genoemd is de wet de *vader*. De taal van de vader is de taal van de wet en ook de taal die de moeder met haar kind spreekt. Kristeva lijkt hier te verlangen naar die taal. Naar de wet waarmee ze zich intellectueel kan uitdrukken. Het lezen van bijvoorbeeld boeken gebeurt in de taal van de vader. Echter valt poëzie niet volledig buiten de symbolische orde, omdat het gebruik maakt van de tekens van de paternale taal.

Subject in wording. De peuter- en kleutertijd

In dit hoofdstuk ga ik dieper in op de rol van de taal tijdens de ontwikkeling van het kind. In de moeder-kindrelatie heeft de vader hier een groot aandeel in. Hij introduceert het kind in de taal. In ‘Motherhood today’ laat Kristeva de rol van de vader links liggen omdat ze het al eerder in andere teksten heeft behandeld. Het enige dat ze opmerkt is het punt dat spreken over de rol van de vader altijd uitkomt op de bespreking van het Oedipuscomplex. Om een compleet beeld te krijgen van de rol van de vader binnen de maternale passie wil ik dit onderwerp niet onbenoemd laten.¹⁰

Het Oedipuscomplex is een term dat voor het eerst gebruikt werd door Sigmund Freud rond 1890 toen hij onderzoek deed naar histerie en dwangneurose.¹¹ Freud legde aan de hand van de Griekse mythologie uit hoe een moeder-kindrelatie getroebleerd raakt door de aanwezigheid van de vader. In de mythe rondom Oedipus heeft Oedipus zelf niet door dat hij zijn vader vermoord en zijn moeder huwt. Deze onwetendheid begrijpt Freud als ontkenning: ontkenning van de verschillende generaties. Het jongetje dat tegen zijn vriendjes zegt dat hij met zijn moeder gaat trouwen (of met de juf) lijkt een schattige en onschuldige aangelegenheid, maar vanuit het oogpunt van Freud ondergaat het kind een ontdekking van verlangen, jaloezie en schuldgevoel. Deze ontdekking is

¹⁰ Ik gebruik hiervoor “Elementaire deeltjes, nr. 54: Psychoanalyse” (2017), een inleiding van de psychoanalyse geschreven door Daniel Pick.

¹¹ Het Oedipuscomplex werd voor het eerst beschreven in “Uit de geschiedenis van de kinderneurose” (‘De Wolfenman’) [1918], Werken 6, door Sigmund Freud.

echter onbewust. De haat van het jongetje jegens zijn vader is verdrongen. Het idee van twee verschillende generaties die gemeenschap hebben roept walging en afgunst op. Freud meent dat die walging ons juist bij de kern van de zaak brengt: het oedipuscomplex is een primitieve gemoedstoestand. Deze primitieve gemoedstoestand komt het sterkst naar voren tijdens de fallische fase van de kindertijd (3-6 jaar). In deze fase ontdekt het kind het hebben van geslachtsdelen, zowel bij zichzelf als bij de ander. Het kind ontdekt ook dat het lust kan ervaren (en het daarbij horende schuldgevoel) door te spelen met de eigen geslachtsdelen. Wanneer er iets misgaat in deze fase, meent Freud, kan dat grote gevolgen hebben voor de ontwikkeling van het karakter van het kind in een later stadium. Zo kan een kind met een hechtingsprobleem zich niet goed zelfstandig ontwikkelen (en tot z'n 40^e thuis blijven wonen). Bij een gezonde ontwikkeling zijn moeder en kind na de fallische fase in staat elkaar los te laten (Pick, 2017, p.71).

Kristeva ziet in de omgang met het Oedipuscomplex nog een ander mechanisme: de vrouw die niet alleen moeder is in de moeder-kindrelatie met haar eigen kind, maar ook het meisje dat zij ooit was in de oedipale driehoeksverhouding met haar eigen vader en moeder (Kristeva, 2005, p.4). De haat van het jongetje naar de vader is inherent aan de liefde voor de moeder. Het jongetje wordt verliefd op zijn moeder en hij haat zijn vader. De liefde voor de moeder is niet los van de haat voor zijn vader te denken. Freud maakt overigens geen onderscheid tussen jongens en meisjes in de analyse van het Oedipuscomplex. Ook het meisje wordt verliefd op haar vader en ze haat haar moeder. De haat is dus constitutief voor de liefde.

Kristeva's maternale versie van de haat is abjectie. *Abjectie* is de walging en afkeer van het lijfelijke. In het werk van Kristeva is dit een belangrijk thema: de relatie van moeder en kind is een relatie van *abjectie*. In eerste instantie is abjectie aan de kant van het kind. Het kind keert zich af van het lichaam waaruit het geboren is. Het kind probeert zelfstandig te worden en komt tot de ontdekking dat het uit het lichaam van de moeder is gekomen. Dit is het *oedipale* moment: het kind keert zichzelf af tegen de ouder. Het kind is echter nog geen subject. Het is een brij van krampjes, boertjes en huilbuien dat nog door niets wordt samengehouden. Het subject is nog niet aanwezig; het is *ab-ject*.

Dada!

Het subject wordt gevormd door de taal. Er is niet zoiets als een subject dat voorafgaat aan de taal en zichzelf leert uitdrukken in die taal. In deze paragraaf bespreek ik hoe taal begrepen moet worden. Allereerst zal ik de poststructuralistische opvatting van taal weergeven om vervolgens in te gaan op de taalontwikkeling bij het kind, gevolgd door de kritiek van Kristeva. Je hebt ouders die op een manier tegen hun kind praten zoals anderen tegen hun hond of kat praten, de zogenaamde babypraat: het welbekende 'koetsjie-koetsjie!' Wetenschappers discussiëren a; jaren erop los om te ontrafelen waarom mensen dat doen. Het brabbelen, het spelen met taal is voor Kristeva een belangrijk aspect van de wording van het kind. Dit wordt echter over het hoofd gezien. Freud focuste zich op het spreken van de patiënt in plaats van het brabbelen en Lacan sprak pas over het kind vanaf het moment dat het kind kan praten.

Maar eerst: *wat is taal?* Kristeva komt uit een poststructuralistische beweging. Kenmerkend voor het poststructuralisme is differentiedenken. Dat wil zeggen, taal kan betekenen bij gratie van differentie. Taal valt niet samen met iets wat daarachter ligt. Er gaat dus niet iets vooraf aan de taal waardoor de taal kan bestaan. Het teken is altijd arbitrair. Dat betekent dat de letter A een A is omdat het geen B is. Binnen het poststructuralisme wordt er dus niet vanuit gegaan dat er zoiets bestaat als een "A-heid"; een waarde van de letter A die in het teken vastligt. Taal is niet alleen een grammaticaal systeem, maar ook een systeem van tekens. Een teken heeft twee aspecten: *signifié* (wat

het betekent) en *significant* (het benoemt iets). Betekenis impliceert transcendentie: het is gericht op iets buiten datgene zelf. Taal is ook theologisch: je kunt God beschouwen als het begin van het subject ("In den beginne was het woord"). Hij is diegene, of datgene, die aan alles betekenis geeft. God is de hoogste betekenaar: alles krijgt betekenis omdat er iets is dat alles betekenis geeft. En God is ook de Vader. De taal gaat ervan uit dat er een subject is en die de taal spreekt. Wanneer er bewustzijn is van het betekenis geven, is er spreken. Kristeva neemt van Lacan over dat het kind vanaf het spiegelstadium geïntroduceerd wordt in de taal.¹² Echter maakt zij een onderscheid tussen de paternale taal en de maternale taal, een onderscheid waar Kristeva de termen het symbolische en het semiotische voor gebruikt. Het symbolische is de taal van tekens die naar nadere tekens verwijzen. Het semiotische is de betekenis die we aan een teken geven. De maternale taal is de taal die niet gesproken wordt en die al plaatsvindt voordat het kind leert spreken met de paternale taal. Strikt genomen is de maternale taal ook geen taal omdat het niet uit tekens bestaat die naar iets anders verwijzen. Het brabbelen van de baby heeft geen betekenis in de paternale taal omdat het nergens naar verwijst. De geluidjes die een baby maakt zijn lichamelijk, niet-talig. De baby schreeuwt omdat het buikkrampjes heeft en die schreeuw is niets anders dan buikkrampjes.

Voor Kristeva is het leren spreken van het kind niet enkel een bezigheid van het kind zelf, maar ook van de ouder. De vader kan alleen spreken met het kind, omdat hij geen onderdeel is van de maternale band tussen moeder en kind. De moeder gaat op een gegeven moment ook spreken met het kind. En dat doet zij met de taal van de vader. De moeder moet tijdens het leerproces van haar kind de taal opnieuw leren. De moeder leert de baby het gebruik van de mond, longen en het spijsverteringskanaal door de baby haar te laten napraten. Bij het nabootsen van klanken spreekt de moeder tot het kind: ze vertelt verhalen, maakt gebaren en leert zinnen maken met de aangeleerde woorden. De baby ontwikkelt zich van een infant naar een kind; "*a speaking subject*" (Kristeva, 2005, p.4). De moeder spreekt de taal van de baby. Men concentreert zich echter op het sprekende subject: op de sofa vertelt de patiënt over zijn/haar dromen. Analyse vindt plaats op het niveau van de taal. De maternale taal tussen moeder en kind wordt niet erkent als taal en kan daarom niet geanalyseerd worden. Kristeva gaat volledig mee in Lacans opvatting over het spiegelstadium en de paternale taal. Echter is er volgens Kristeva de maternale, niet-talige vorm van communicatie die voorafgaat aan het spiegelstadium. Dit niet-talige stadium noemt zij de *chora*.

Chora is de betekenisloosheid van wat eraan voorafgaat. De term is afkomstig uit de traditie van Plato en betekent in het Grieks (*Khora*) de "preexistent status of things" (Kristeva, 2014, p.62). Chora is puur matернаal: het is de bak waar alles uit voortkomt. De chora moet niet christelijk gedacht worden. Dat wil zeggen dat iets uit het niets geschapen kan worden. De chora is pre-oedipaal en pre-subject; dat wat voorafgaat aan de taal. Het is de baarmoeder, de buikkrampjes en het brabbelen. Er is geen taal, er zijn alleen maar geluiden die enkel materieel zijn. Het kind zit nog niet in de symbolische orde. Voor Freud en Lacan heeft het brabbelen van een baby geen betekenis. Maar Kristeva ziet wel een betekenis. Het is namelijk de maternale band van de moeder en het kind. Moeder en kind hebben contact op een manier waar de taal niet bij kan. Het ego, of zoals Kristeva het noemt: het subject, ontstaat pas bij het spreken.

Het kind is een subject in wording en leert dat het iets (of beter gezegd: niets) is. Jacques Lacan noemt dit het spiegelstadium: het kind staat samen met de vader voor de spiegel en de vader zegt: 'Kijk! Dat ben jij!'. Het kind wordt daarmee geconfronteerd met een beeld dat blijkbaar dus zichzelf/zijzelf is. Het is echter zo dat het kind hier

¹² De term *spiegelstadium* komt uit 'The Mirror Stage as Formative of the Function of the I as Revealed in Psychoanalytic Experience' van Jacques Lacan uit het boek *Ecrits* (1949).

geconfronteerd wordt met zijn/haar *spiegelbeeld*. Voor Lacan, maar ook Kristeva, is dit cruciaal. Het kind leert zichzelf te identificeren met een spiegelbeeld en niet met datgene dat hij/zij is. We worden hier dus al op een verkeerd been gezet: we weten niet wie we zijn. Het spiegelstadium is niet alleen het moment waarop het kind met zijn/haar spiegelbeeld geconfronteerd wordt, maar is ook het moment waarop het kind geïntroduceerd wordt in de *symbolische orde*. Het begrip is afkomstig van Jacques Lacan en betekent de structuur die de taal geeft aan het imaginaire.¹³ Het imaginaire is de belevingswereld: ongestructureerde gedachten, gevoel en dromen. De taal die wij spreken (en die paternaal is) bestaat uit symbolen die verwijzen naar die belevingswereld. Taal kan echter nooit volledig uitdrukken wat het imaginaire inhoudt; ‘ik heb er geen woorden voor’. Voor filosofen als Lacan, maar ook Freud, is dat wat niet uitgedrukt kan worden in taal, fascinerend. De symbolische orde bestaat uit wetten waarmee we ons leven structureren. Hiermee bedoel ik niet enkel wetten zoals ‘niet door rood rijden’, maar ook wetten zoals ‘niet in je neus peuteren als je op visite bent’. Door de wetten van de symbolische orde kan er zoiets bestaan als cultuur. Volgens Freud is cultuur de verdringing en onderdrukking van driften. We hebben een cultuur omdat we *niet* als beesten op elkaar springen wanneer we zin in seks hebben. Cultuur is dus verbod. De symbolische orde is meer dan cultuur. Het is een actief spel tussen beheersing en verlies waar we als subject niet buiten kunnen gaan staan. Het spel van de symbolische orde is bijvoorbeeld liegen; we liegen om te manipuleren, maar ook om beleefd te zijn. Flirten is een perfect voorbeeld om aan te duiden hoe dat spel van de symbolische orde in zijn werk gaat. Het hele spel van flirten draait om het uitstellen van het orgasme, dan wel niet letterlijk, dan wel niet figuurlijk (je gaat na een avondje flirten voldaan alleen naar huis). We kennen de spelregels: je gaat naar de kroeg, kijkt wat om je heen, ziet een persoon staan en het flirten kan beginnen. Flirten draait één en al om symbolen van affectie: een kleine aanraking, een knipoog, een grapje en een lach. Maar flirten is ook *hard to get* spelen, net op het juiste moment wegstijgen, doen alsof je de ander niet ziet. Het hele spel van flirten -waar je makkelijk een hele avond mee kunt vullen- vindt plaats binnen de symbolische orde. Er is niets natuurlijk aan flirten. Bij flirten is men namelijk gericht op het spel en niet op voortplanting. Affectie is puur symbolisch en dus taal.

Identiteit scheppen kan slechts binnen de symbolische orde. Het geven van een naam aan een kind is een voorbeeld daarvan. Een naam is namelijk een teken die door het gebruik binnen de symbolische orde, betekenis krijgt. Mijn eigen naam bijvoorbeeld, Raven, heeft in zichzelf geen betekenis. Het klompje cellen waaruit ik ben ontstaan heeft van nature geen *ravenheid*. Het subject is iets dat niet voorafgaat aan iets, maar dat in de taal geconstitueerd wordt. Ik ben Raven geworden omdat mijn ouders die naam aan mij gegeven hebben. Mijn naam was overigens het idee van mijn moeder. Niet alleen de vader, maar ook de moeder helpt haar kind te introduceren in de symbolische orde. Zij leert het kind niet alleen spreken, maar ook de wetten van de symbolische orde. Met “hop, paardje, hop” en andere kinderliedjes leert de moeder haar kind woordjes. Het kind leert spreken met behulp van gebaren en geluiden. De taal die de moeder spreekt is geheel paternaal, de vader spreekt dezelfde taal. Ook wat wel en niet mag ligt besloten in de symbolische orde. Het kind leert dat hij/zij niet de vinger in de poep mag steken, want ‘Bah! Dat is vies!’. Voor een kind is poep niet vies, maar het leert dat poep vies is. In de chora is poep niet vies, het is enkel materie. Het krijgt een betekenis wanneer het kind de chora verlaat en door de symbolische orde leert het dat poep vies is.

¹³ Definitie volgens Psychoanalytische woordenboek.

(<https://www.psychoanalytischwoordenboek.nl/lemmas/symbolische-orde/>) geraadpleegd op 11 november 2022

Lege nest syndroom. De pubertijd van het kind en de moeder.

Wanneer het kind het huis uit is kan de moeder last krijgen van, wat we in de volksmond het lege nest syndroom noemen. De afstand tussen moeder en kind is groter dan voorheen, zowel fysiek als mentaal. Volgens Kristeva is die afstand niet vanzelfsprekend, maar een product van de wilskracht van moeder en kind.

A good enough mother

Het loslaten van het kind is een proces waar drie functies aan ten grondslag liggen: de plaats van de vader, taalverwerving en tijd. De plaats van de vader is een oedipale plaats: de vader introduceert het kind in de symbolische orde. Hij leert het kind namelijk spreken. Dat wil niet zeggen dat de moeder zwijgzaam aan de zijlinie staat, maar de moeder spreekt ook de taal van de vader. De vader krijgt pas op dit punt een connectie met het kind en die connectie verloopt via het symbolische. De moeder heeft al een connectie met het kind dat niet via het symbolische verloopt maar via het maternale.

De functie van tijd heeft te maken met het opnieuw kunnen beginnen. Kristeva noemt dit “Maternal experience of temporality” (2005, p.5). Opnieuw beginnen betekent hier de nieuwe tijd die aanbreekt bij de geboorte van een kind (of kleinkind). De angsten en zorgen van de moeder zijn van tijdelijke aard. Dit ligt in lijn met de scheiding van moeder en kind: de moeder moet het kind de ruimte geven eigen gedachten en genot te ontdekken. Die ruimte geven, het afscheid bij de crèche, vergt een bepaald vertrouwen dat de moeder in haar kind moet hebben, namelijk dat het kind zich zonder haar gaat redden. De andere kant van de medaille is dat de moeder ook vertrouwen in zichzelf moet hebben om die ruimte aan haar kind te geven. De moeder moet zichzelf vrij maken van haar kind en het kind zich vrij laten maken van haar. Vrij zijn moet hier gelezen worden als de moeder opnieuw te beginnen. Volgens Kristeva is dat uniek aan het moederschap.

De tijdelijke aard van de maternale passie kan gezien worden als “*detachment in relation to the sole object*” (Kristeva, 2005, p.5). Maternale passie is dus ook het los kunnen laten van die passie waardoor het sprekende subject afstand kan nemen van de twee kwelgeesten van de menselijke psyche: drift en object. De moeder neemt afstand van haar driften jegens het kind en van de objectivering van het kind.

In het geval moeder en kind erin slagen deze staat van zijn te bereiken is er plaats voor een serene verstandhouding. De taal verbindt moeder en kind op een niveau waarbij liefde een *de-passioning* van de relatie betreft. Dat wil zeggen dat moeder en kind elkaar als subject benaderen; de relatie is volledig opengeboken. Als voorbeeld voor deze vorm van verbinding tussen moeder en kind noemt Kristeva de relatie van schrijfster Colette (1873-1954) met haar moeder Sido. De Franse schrijfster gaf Sido weer als de ideale moeder: een *good enough mother* van wie de maternale passie in de schaduw staat van de sereniteit. A *good enough mother* is een term die vaker voorbij komt in ‘Motherhood today’. In de jaren 1950 introduceerde psychoanalist en pediater Donald Winnicott (1896-1971) de term om aan te duiden dat een goede moeder de behoeftes van haar baby niet altijd gelijk bevredigt en de baby kleine hoeveelheden frustratie aanleert (Marilyn Wedge, Psychology today, 2016). Kristeva voegt eraan toe dat een goede moeder niet alleen de behoeftes van de baby niet gelijk moet bevredigen, maar ook die van zichzelf niet. Dat wil zeggen, de moeder moet ook haar eigen verlangens jegens het kind beheersen.

Sublimatie

De inmiddels volwassen Colette bezocht haar oude moeder Sido. Uit het boek *Sido* (1930) blijkt dat de moeder meer geïnteresseerd was in de opening van een tropische bloem, dan haar eigen dochter. Colette zag dit niet als desinteresse in haar, maar als een volledig vrije relatie tussen haar en haar moeder Sido. De twee zagen elkaar amper en correspondeerden voornamelijk via brieven. Je kunt deze analyse van Kristeva lezen als een relatie tussen moeder en dochter waarbij het contact niet gedreven wordt door passie, maar door interesse op intellectueel niveau. Ze stelt zichzelf daarom ook de vraag: "Would not the capacity to share passion through this delight in language alone to be a way of providing a freer more protective maternal presence than does the overbearing mother whose daughter continues to be dependent on her?" (Kristeva, 2005, p.5). Ze stelt dat de maternale passie een continue sublimiteit is die de creativiteit van het kind mogelijk maakt. De taalontwikkeling van het kind hangt net zo af van de maternale functie als van de paternale functie. Dit betekent volgens Kristeva dat de klassieke psychoanalytici de functie van de maternale taal niet erkend hebben. Volgens Kristeva fixeerde Freud de maternale passie op hysterie (Kristeva, 2005, p.6). De 'hysterische moeder' is echter wel een aspect van de maternale passie waar Kristeva bij stil staat. De hysterie waar Freud naar verwijst noemt Kristeva libidinale bezetting.

Moederschap is dubbel: liefde veronderstelt haat. En haat is agressie. De moeder wordt gedreven door libidinale driften: "[...] with its violent emotions of love and hate motherhood resembles an analysis of borderline states and perversions." (Kristeva, 2005, p.4) Libidinale bezetting betekent bij Kristeva de moeder die vanuit de natuur handelt. En de natuur is agressie, zoals bij dieren die hun jongen willen beschermen. De libidinale bezetting is daarnaast een en al seksualiteit. De maternale seksualiteit werd door Freud begrepen als een onderbewust verlangen van de moeder naar de vader via het kind. De moeder denkt haar kind te leren wat liefde is, maar er is een onderliggend mechanisme dat de seksualiteit van het kind aanwakkert. Moeders die niet van hun kind kunnen afblijven en het opvrijen, is problematisch. Het kan namelijk tot gevolg hebben dat een kind zich daardoor niet kan afscheiden van de moeder. Ik zal dit toelichten met een voorbeeld uit mijn eigen ervaring. Toen ik tijdens mijn middelbareschooltijd een maatschappelijke stage moest volgen, heb ik twee weken bij een peuterspeelzaal meegelopen. In die twee weken kwam het geregeld voor dat een moeder niet naar huis wilde. Deze moeder vond het zo moeilijk om haar kind achter te laten bij de opvang dat ze de hele dag rondhing in de peuterspeelzaal. Ze maakte zichzelf nuttig door fruit te snijden en stelde zichzelf op alsof ze een van de leidsters was. De leidsters zelf hadden hier geen moeite mee en stonden het toe dat zij de hele dag bij haar kind bleef. Ze hadden namelijk liever dat ze stapsgewijs haar kind kon loslaten dan elke dag met veel gehuil en geschreeuw naar huis gestuurd werd. Het was opmerkelijk dat men over haar sprak alsof ze zelf het kind was dat de moeder niet los kon laten. Ik vernam in de tijd die ik met hen doorbracht dat deze moeder in kwestie het tegenovergestelde was van een *good enough mother*; ze was eerder een *full mother*. Haar kind van 2,5 jaar oud kreeg nog de borst, sliep bij haar in bed en was nog niet zindelijk. Op vrijwel elk consultatiebureau wordt aangeraden de borst te vervangen voor de fles na de eerste 6 maanden, het kind in een eigen bed te laten slapen en tussen de 2 en de 4 jaar beginnen met zindelijkheidstraining. De nadruk op het zelfstandig worden van het kind, heeft ook effect op de zelfstandigheid van de moeder. Hierin ligt een taak voor de moeder: zij moet spelen dat ze afstand neemt tot haar kind. De moeder dient zich volwassen te gedragen; naar de regels van de symbolische orde. Het kind is nog niet volwassen om het verdriet voor zich te houden tijdens het afscheid bij de crèche. Een *good enough mother* kan zichzelf wel beheersen. De moeder kan haar kind enkel loslaten wanneer zij speelt dat ze

het kind los laat. Hier staan de natuur en de symbolische orde tegenover elkaar. De moeder leert zichzelf aan zich te gedragen en haar driften te onderdrukken. Op die manier is zij op structurele basis een *good enough mother*.

Het gedrag van de *full mother* wordt niet geaccepteerd omdat het niet voldoet aan de wetten van de symbolische orde. Verleiding, jaloezie en zelfs het fetisjen van het lichaam van het kind zijn uitingen van de oncontroleerbare perversies van de oerdriften. Deze driften worden verpakt zodat ze maatschappelijk geaccepteerd zijn. De moeder moet haar driften beheersen om sublimatie te bereiken.

Sublimatie is de afstand tot het kind en zichzelf zonder de moederliefde te verliezen. Een vorm van sublimatie is de grap. De moeder maakt contact met haar kind door het liefkozend voor de gek te houden en grapjes te maken. Bij een grap is de communicatie gericht op de ontvanger, en dan met name de reactie van de ontvanger. De moeder is in dit geval bezig met de reactie van het kind en niet met zichzelf. Dat maternale passie geen humor kent is volgens Kristeva dus volkomen onterecht (2005, p.7).

Kristeva concludeert dat het moederschap een gebrek heeft aan een discours van de complexiteit van moederschap. Moeders en zij die hen ondersteunen moeten begrijpen wat de maternale passie inhoudt, namelijk zowel de krankzinnigheid als de sublimiteit (Kristeva, 2005, p.7). De hedendaagse moeder is een subject die de relatie met haar kind tot sublimatie moet vormen. Haar toewijding en aandacht voor haar kind lijken soms belangrijker te zijn dan haar eigen persoonlijke ontwikkeling. Waar komt dit traditionele gedachtegoed over de moeder vandaan?

De moeder in de spotlight

Tot nu toe lijkt het alsof de moederfiguur altijd een prominente rol heeft gespeeld in de westerse samenleving. Dit was vroeger echter wel anders. Lange tijd was de moeder een maatschappelijk niet-bestaand figuur. Je zou kunnen zeggen dat moederschap nog geen betekenis had voordat de spotlight van de vader naar de moeder verschoof. We zouden de oorzaak van de verschuiving van de spotlight van de vader naar de moeder kunnen zoeken in historische context. In *De mythe van de moederliefde* (1980) bespreekt de Franse socioloog en filosoof Elisabeth Badinter (1944) de ontwikkeling van de ouder-kindrelatie in de tijd van het *ancien regime*¹⁴. Badinter heeft voornamelijk onderzoek gedaan naar de geschiedenis van het gezin. In haar boek maakt zij duidelijk dat het moederschap een relatief jong product is van de westerse beschaving. In de tijd van het *ancien regime* was het behouden van menselijke levens belangrijk voor het vormen van een staat. Het tegengaan van kindersterfte was een van de oplossingen. Het herstel van de moeder-kind relatie lag voor de hand. De nadruk lag daarbij op het moederschap.

Volgens Badinter is de vader in de schaduw

komen te staan toen de moeder het lijdend voorwerp werd. Een vrouw moest een goede moeder zijn, wilde zij geluk en respect verdienen en een plaats in de maatschappij (Badinter, 1980, p. 132).

Een groot denker die wordt aangehaald in haar onderzoek is Jean-Jacques Rousseau. In werken zoals *Le contrat social* (1762) en *Emile*¹⁵ (1762) spreekt Rousseau over de nieuwe traditie van het opvoeden. De rol die de moeder daarin heeft is voor Rousseau heel duidelijk: De moeder is enkel dierlijk als zij haar moedermelk moet lozen en dat doet door haar kind aan de borst te nemen. Hoewel het vernieuwend is voor die tijd om aandacht te geven voor opvoeden vanuit een verlicht idee, moet het kind volgens

¹⁴ Het *ancien regime* is de benaming van het politieke en sociale systeem in Frankrijk van de middeleeuwen tot de Franse revolutie in 1789. (<https://www.dictionary.com/browse/ancien-regime>) geraadpleegd op 11 november 2022

¹⁵ Oorspronkelijke titel: *Emile, ou De l'éducation* (vertaald: *Emile, of Over de opvoeding*)

Rousseau worden opgevoed vanuit een moraal en niet vanuit een instinct (Badinter, 1980, p. 149). Het contact tussen moeder en kind is in dit geval slechts een ontmoeting waarbij de behoefte van de moeder de druk van haar borst te ontnemen voorop staat. In dit contact kan moederliefde plaatsvinden. Echter is deze moederliefde gebaseerd op een natuurlijke behoefte, dan wel niet van de moeder dan wel van het kind.

Volgens Rousseau scheiden kind en ouder zodra de natuurlijke behoefte van het kind verdwijnt. Na het zogen en wanneer het kind zichzelf kan voeden, is het kind niet meer afhankelijk van de ouder en stopt de opvoeding.

Wat opvalt aan de historische context van het moederschap is dat de moeder volledig buiten beeld valt en slechts gereduceerd wordt tot een baarmoeder. Het is revolutionair en dus tegendraads dat Kristeva aandacht schenkt aan de moeder als zijnde subject. Freud is hier de aanzet voor geweest: hij brak de rol van de moeder open waarbij de focus op het kind lag.

Elisabeth Badinter construeert de geschiedenis van het moederschap in *De mythe van de moederliefde* en merkt op dat “[...] in de achttiende eeuw het idee van de verantwoordelijkheid van de ouders wordt gelanceerd, terwijl het in de negentiende eeuw wordt bekrachtigd, waarbij de nadruk op de moeder komt te liggen; in de twintigste eeuw verandert de moederlijke verantwoordelijkheid in de schuld van de moeder.” (Badinter, 1980, p. 162). De schuld van de moeder moet hier wederom psychoanalytisch begrepen worden: de moeder is in principe al schuldig ten aanzien van het kind. Ze staat in het krijt bij haar kind. Het moederschap wordt niet alleen gezien als iets natuurlijks dat de moeder in zich heeft, maar ook het ontbreken van dat moederschap, maakt haar een slechte moeder. Badinter benadrukt dat slechtheid niet begrepen moet worden als een morele betekenis, maar als een verstoring van het gevoelsleven van het kind (1980, p. 271).

Volgens Kristeva kan een analyse van religie, en dan in het bijzonder het christendom, inzichten bieden met betrekking op het moederfiguur. Ze gaat terug naar de moeder van de moeders in de westerse samenleving: de maagd Maria uit de christelijke traditie. Zo schrijft ze in ‘Stabat Mater’: “Fundamentele aspecten van de westerse liefde komen ten slotte samen in Maria” (Kristeva, 1983, p.273).

Stabat Mater

De verheerlijking of idealisering van de moeder, waarin het vrouwelijke volledig is opgezogen, komt het duidelijkst naar voren in de christelijke traditie.

De oorspronkelijke titel van de tekst van Kristeva over dit onderwerp is *hérétique de l’amour*, dat vrij vertaald *ketterij van de liefde* betekent. De term *hérétique* betekent wat Kristeva pre-oedipale maternale liefde noemt (2014, p.66). Stabat Mater kennen we vandaag de dag als de bekende muzikale compositie van Pergolesi (1736) en betekent in het Latijn *de moeder stond*¹⁶. Het verwijst naar Maria die bij de kruisiging van Jezus onder het kruis staat en haar lijdende zoon aanschouwt. In de tekst ‘Reliance, or maternal erotism’ (2014) hanteert Kristeva de definitie: *Stabat Mater: she holds* (p.77). Kristeva wijst de lezer op *she holds* niet alleen te lezen als een neurotische vasthoudendheid maar ook als de eigenschap het kind te begeleiden door een constante bedreiging van moraliteit en sterfelijkheid. Stabat Mater is *reliance*, ook wel maternale erotiek (Kristeva, 2014, p.71).

¹⁶ Stabat Mater is een middeleeuwse niet-Bijbelse tekst die door vele andere componisten op muziek is gezet. (<https://klassiekemuziek.tv/pergoles-stabat-mater/>) geraadpleegd op 30 november 2022

Kristeva wijst op een vertaalfout: de maagd Maria die bij de kruisiging van haar zoon aanwezig is klopt technisch gezien niet. Een maagd kan geen moeder zijn, dus is de *Stabat Mater* een metafoor. In dit geval zou dat een metafoor kunnen zijn voor de pijn die de moeder ervaart zodra zij een kind baart. Niet alleen de pijn van de bevalling, maar ook de pijn van het gescheiden zijn van het kind en het lijden van het kind wordt door de moeder ervaren.

Primair narcisme

De hoofdtekst begint met 'een paradox: moeder of primair narcisme?' (Kristeva, 1983, p.262). Ze spreekt over de hedendaagse cultuur waarin de vrouwelijke voorstelling in een tweestrijd is beland: de moeder als geheiligde voorstelling van het vrouwelijke tegenover het idealiseren van het primaire narcisme: "[...] Het resultaat? Een loochening of verwerping van het moederschap door een bepaalde feministische voorhoede aan de ene kant, en een -al dan niet bewuste- acceptatie van de traditionele voorstellingen van het moederschap door de 'grote massa' vrouwen en mannen aan de andere kant." (p.262).¹⁷ Schijnbaar is deze tweedeling een probleem voor Kristeva.

Wat is *primair narcisme*? En waarom is het wel of niet een paradox? Om te begrijpen wat Kristeva bedoelt met primair narcisme moeten we terug naar Freud. Ik had het al eerder over "his majesty the baby" uit het werk *On Narcissism* (1914). Het woord *narcisme* komt van de mythische figuur Narcissus, de jongeman die verliefd werd op zijn spiegelbeeld in het water, zich vooroverboog, in het water viel en verdronk.¹⁸ Narcisme betekent zelfliefde op een manier die problematisch is. Het subject is namelijk volledig op zichzelf gericht. Freud onderscheidt narcisme in twee soorten. *Het primaire narcisme* betekent het enkel op zichzelf gericht zijn. Baby's zijn één en al primair narcisme: "I want it and I want it now!" Er is geen enkele vorm van bemiddeling. Het kind is volledig één met het eigen libido.

Bron:

Narcissus van Caravaggio, 16e eeuw. Galleria Nazionale d'Arte Antica, Rome
(<https://www.worldhistory.org/Narcissus/>)

¹⁷ Lees hier het hedendaagse van 1977, toen de tekst voor het eerst gepubliceerd werd.

¹⁸ Definitie is afkomstig van Psychoanalytisch Woordenboek

(<https://www.psychoanalytischwoordenboek.nl/lemmas/narcisme/>) geraadpleegd op 11 november 2022

In tegenstelling tot primair narcisme is er bij *secundair narcisme* iemand op zichzelf gericht *via* iets of iemand anders. Er is ook sprake van een *Ik*, dat wat Kristeva het *subject* noemt. Een persoon is op zichzelf gericht *via* een ander; er ontstaat een afhankelijke verhouding tussen de narcist en de ander, zoals een verliefd persoon tegen zijn/haar geliefde zegt: "Ik ben niets zonder jou." Het feit dat iemand een ander nodig heeft om naar zichzelf te kunnen kijken behandelt als het ware de ander als *object*: *iets* of *iemand* moet hier gedacht worden als een *object*. Een moeder doet in principe hetzelfde met haar kind: het kind, nog voordat het een subject is, is een middel voor de moeder zich tot zichzelf te kunnen verhouden.

Kristeva worstelde zowel met de nieuwe feministische golf enerzijds en de traditionele beweging anderzijds. In de tijd dat 'Stabat Mater' verscheen speelden verschillende ontwikkelingen in de westerse maatschappij. In de jaren 1960 en 1970 groeide bijvoorbeeld het percentage werkende vrouwen hard. Met een toenemende participatie van de vrouw in de maatschappij kwam er een einde aan de volledige toewijding van de moeder voor het gezin en het moederschap (Badinter, 1980, p.314). In 1976 stond Kristeva midden in die ontwikkeling. Ze zag aan de ene kant een ontwikkeling waarbij vrouwen het moederschap verwierpen en zichzelf op nummer één zetten, en aan de andere kant zag ze traditionele vrouwen die de toewijding voor het gezin op de eerste plaats zetten. De feministen die de vrouw weer op nummer één wilden zetten idealiseerden het primaire narcisme.

Kristeva ziet dat het feminisme hier een fout maakt: het moderne feminisme gooit het kind met het badwater weg; het moederschap wordt in zijn geheel verworpen omdat het niet volstaat aan de moderne voorstelling van het vrouwelijke. Kristeva kan dit niet rijmen met haar eigen ervaringen als zwangere vrouw en later als moeder. Ze is ontevreden met de radicale gedachte van het verwerpen van het moederschap en ze gaat op zoek naar de betekenis van de *maternal passion*.

Like a Virgin

De definitie van moederschap is in 'Stabat Mater' op twee manieren te begrijpen: het moederlijke is enerzijds het lijfelijke, "de niet-taal of het lichaam" (Kristeva, 1983, p.263) en anderzijds het heilige: "Toch is de menselijkheid van de Moedermaagd niet altijd evident en we zullen nog zien hoe Maria zich, vanwege het feit dat zij zonder zonde is bijvoorbeeld, van de menselijke soort onderscheid." (p.263). Kristeva maakt een onderscheid tussen enerzijds de vrouwelijke natuur waar het moederschap een geboren eigenschap is, en anderzijds de mystiek van de vrouw genaamd het moederschap. Deze mystieke eigenschap van de vrouw heet ook wel de *Mariacultus*.

Bron:

Madonna della Misericordia van Piero della Francesca, 1460-1462, Museo Civico di Sansepolcro
<https://www.artsalanholland.nl/renaissance/piero-della-francesca-madonna-della-misericordia>

De *Mariacultus* is het vergoddelijken van de heilige maagd Maria. In het christelijke is het moederschap nauw verbonden aan het maagdelijke. De Moeder Maria was maagd toen zij Christus baarde. Kristeva gaat in de tekst niet zozeer in op hoe Maria als maagd werkelijk heeft kunnen baren, maar ze gaat in op de betekenis die er volgens het christendom achter schuil gaat. Het begrip Maagd betekent in het christendom -en dus ook in 'Stabat Mater'- dat Maria onbevlekt ter wereld is gekomen en daarom als enige geschikt was om het kind van God te baren. Het is dus niet het geval dat Christus onbevlekt ontvangen is, maar zijn moeder Maria die zonder zonde ter wereld is gekomen. De moeder heeft daarom voor de christenen een goddelijke status. Deze goddelijkheid wordt aangeduid met de term maagd. Maagd betekent dus *niet* 'meisje dat nog geen gemeenschap heeft gehad', maar de moeder die Christus baarde. Daarom kan Maria maagd en moeder betekenen.

Tot slot een derde citaat waarmee de definitie van de *Mariacultus* compleet is: "Als moeder van haar zoon die tegelijkertijd zijn dochter is, is Maria ook en bovenal zijn bruid: zij verwerkelijkt de drievoudige metamorfose van die een vrouw binnen het meest directe verwantschapssysteem doormaakt." (Kristeva, 1983, p. 272). Maria is dus niet alleen maagd en moeder, maar ook bruid. Afgezien van de hedendaagse kritiek op de christelijke traditie is de vrouw een versmelting van drie functies: ze is maagd, bruid en moeder.

Als we nog eens teruggaan naar de zin waarin *Eigenaam* voorkomt lezen we: "... - als gevolg van een identiteitscatastrofe waarin de Eigenaam omslaat in het onnoembare dat als vrouwelijkheid wordt voorgesteld-..." (Kristeva, 1983, p.263). Twee dingen die om meer verduidelijking vragen zijn de term *identiteitscatastrofe* en het proces waarin de '*Eigenaam omslaat in het onnoembare*'. De eigenaam, dat is de vrouw zelf, de naam die zij draagt. Ze slaat om in de moeder, die geen naam draagt. Net zoals in 'Motherhood today' moeten we het moederschap als een verandering van de vrouwelijke identiteit begrijpen. Deze verandering is niet positief maar negatief: het is een catastrofe, een bepaald verlies dat de vrouw overkomt als zij in verwachting raakt van haar eerste kind. Ze verliest namelijk haar eigen identiteit en haar subject splijt in tweeën: zij wordt moeder en kind. Ten tweede benoemt Kristeva het proces waarin 'de Eigenaam omslaat in het

onnoembare'. Het moederlijke is dus niet enkel een tegenstrijdig principe maar ook een beweging binnen het vrouwelijke. Deze beweging moet begrepen worden als een overgang; van het ene stadium naar het andere stadium. De overgang van de niet-moeder naar de moeder.

“Nog in de dertiende eeuw neemt deze tendens met de heilige Franciscus gestalte aan als Maria wordt voorgesteld als een arme, bescheiden en nederige vrouw – een nederige madonna, die tegelijk een toegewijde en tedere moeder is. De beroemde Geboorte van Piero della Francesca – waarin Simone de Beauvoir, omdat de moeder neerknielt voor zojuist geboren zoon, al te snel een vrouwelijke nederlaag heeft willen zien – heeft in feite al de nieuwe cultus van de humanistische gevoeligheid weer.” (Kristeva, 1983, p.274-275). Het beeld van de toegewijde en nederige Maria is volgens Kristeva bepalend voor het traditionele beeld van de moeder in de westerse samenleving. De mondige feminist uit de jaren 1960 en 1970 staat dan ook haaks op dit beeld.

Bron:

Nativita van Piero della Francesca, 1470-1475, National Gallery Londen
<https://www.nationalgallery.org.uk/paintings/piero-della-francesca-the-nativity>

De kritiek van Simone de Beauvoir richt zich op de nederige houding, die de vrouw aanneemt zodra zij moeder wordt. Voor de Beauvoir is deze nederige houding altijd een houding ten opzichte van iets anders, in dit geval: de man. In de afbeelding hierboven - die Kristeva ook in het citaat benoemt- staat dat goed weergegeven: Maria knielt bij haar pasgeboren zoon neer. Ze heeft haar handen gevouwen, een teken van overgave.¹⁹ Ze laat aan het kind zien dat ze hem wil dienen. In het christendom is het teken van de gevouwen handen een teken van het willen dienen van God vanuit een ondergeschikte

¹⁹ Het vouwen van de handen heeft een dubbele betekenis: in de Bijbel staat vermeld dat het vouwen van de handen een teken van luiheid is. Maar volgens de overleveringen van de riddertijd betekent de gevouwen handen een teken van onderdanigheid en overgave. (<https://beam.eo.nl/artikel/interessant-dit-is-waarom-we-met-gevouwen-handen-bidden>) geraadpleegd op 23 november 2022

positie: namelijk die van het kind. De afbeelding is daarmee ook paradoxaal: Maria is niet alleen de moeder van Jezus, maar ook Zijn kind. Dit moet begrepen worden vanuit het oogpunt dat Jezus de zoon van God de Vader is. Maria wil niet alleen haar zoon dienen omdat het haar zoon is, maar vooral omdat hij de zoon van God is. Maria maakt zichzelf dus ondergeschikt aan de Vader.

Maria, de maagd en de moeder, en het ondergeschikte kind, is volgens de christelijke traditie de belichaming van de ideale vrouw: ze is mystiek omdat ze maagd is en ze is onderdanig aan de Vader. De kritiek vanuit het gedachtegoed van de Beauvoir die je hierbij kunt plaatsen is: Maria, de moeder, is de ideale belichaming van de vrouw voor de man. De man kunnen we in het licht van Kristeva misschien beter begrijpen als de vader. De Beauvoir ziet de vader en de man als hetzelfde: een bevestiging van de rolpatronen waar zij zich tegen verzet. Kristeva gaat hier niet in mee. Ze erkent de rol van de vader: de vader is onmisbaar in het onderzoek naar moederliefde.

'Stabat Mater' concludeert Kristeva met: "Welnu, als een ethiek van de moderniteit niet langer wordt verward met de moraal, als zo'n ethiek de lastige en onontkoombare problematiek van de wet niet langer wil ontlopen, maar daaraan lichaam, taal en genot wil verlenen, dan vereist haar herformulering de deelname van vrouwen." (Kristeva, 1983, p.291) Het kerkelijk instituut, dat een paternale aangelegenheid is, ontnemt de vrouw het lichaam, de taal en het genot door haar de maagd Maria voor te spiegelen. Het vrouw-zijn moet opnieuw gedefinieerd worden omdat de vrouw niet samen kan vallen met de maagd Maria. Kristeva ziet de symbolische orde waaruit het christendom spreekt en het maternale als twee verschillende zaken. "[...] want de ketterse ethiek die is losgemaakt van de moraal, is misschien iets anders dan hetgeen de verhoudingen, het denken en dus de doodsgedachte in het leven verdraaglijk maakt: de ketterse ethiek betekent leven, 'lieven' (*a-mort, amour*)." (p.292) De ketterse ethiek, de *herethiek*, is de maternale pre-oedipale liefde. De vrouw kan zichzelf vanuit die maternale liefde begrijpen op een manier die niet uitgedrukt kan worden binnen de grenzen van de symbolische orde. De vrouw zal daarom altijd een bepaalde afstand behouden van de maagd Maria als moederfiguur, omdat zij nooit zal kunnen samenvallen met dit moederfiguur.

Conclusie

Wat kunnen we vandaag de dag meenemen van de filosofie van Kristeva over moederliefde? Wat we als eerste uit de wereld moeten helpen is het idee dat moederliefde enkel en alleen liefde voor het kind omvat. Moederliefde is liefde en haat. Deze haat-liefde relatie is actief vanuit beide kanten: de moeder moet continue haar moederlijke driften beheersen door te spelen dat het afstand wil van het kind. Het kind daarentegen probeert zichzelf los te maken van de moeder omdat het zich anders niet kan ontwikkelen. Het cruciale punt is dat het kind zichzelf niet kan losmaken van de moeder als de moeder hier geen ruimte voor geeft. Op dit dynamische spel wordt volgens Kristeva te weinig gereflecteerd. Dat zou kunnen betekenen dat moeders over het algemeen de gewelddadigheid van het moederschap bij zichzelf niet zien en/of niet erkennen.

De reflectie op de blauwdruk van het moederschap is belangrijker dan ooit. De tijd van de toegewijde vrouw achter het fornuis is grotendeels voorbij. De hedendaagse moeder richt zich meer op zichzelf maar doet dat via het kind. De moeder moet waakzaam zijn voor haar kind als middel te zien voor haar eigen geluk. Het hedendaagse begrip van geluk weet ik niet, maar ik denk dat we tegenwoordig wel vrijer zijn om te onderzoeken wat ons gelukkig maakt. Dat begint al bij het onderzoeken wie we zijn en welke identiteit we aan onszelf willen geven. In een tijd van verschuivende genderrollen en nieuwe gezinsstructuren is de discussie 'wat is moederschap' meer dan ooit toepasselijk. Het moederschap komt steeds meer los te staan van de vrouw en het vrouwgender. Ik vind dit geen zorgelijke ontwikkeling, want het moederschap draait niet om of je wel of geen vrouw bent. Moederschap draait om zelfreflectie en het streven naar de *good enough mother*.

De vraag of Glennis Grace een *good enough mother* is: ik denk het wel. De reden dat haar zoon het filiaal uit was gezet was omdat hij binnen een e-sigaret had gerookt. Hij was dat alleen even vergeten te vertellen aan zijn moeder. Nadat Grace op hoge poten de desbetreffende supermarkt had bezocht en de beruchte klap al uitgedeeld was, kwam ze erachter wat er daadwerkelijk gebeurd was. Haar puberende zoon, die simpelweg kattenkwaad uithaalde bij de lokale supermarkt, had even een opvoedmomentje nodig. Lekker stout doen met wat vrienden en niet aan je moeder vertellen waarom je eruit gezet werd vind ik niet zorgelijk, hooguit puberaal. De reactie van Grace was niet mals, maar maakt haar dat een *not good enough mother*? Nee, ik denk het niet. Het is goed dat geweld gestraft wordt, en laat deze gebeurtenis een les zijn voor alle moeders: geweld is inherent aan moederliefde, maar daarmee niet gerechtvaardigd.

De *good enough mother* mag wat mij betreft de nieuwe blauwdruk van onze samenleving worden. Wat ik heb geleerd van Kristeva is dat de moeder haar kind kan laten ontwikkelen wanneer ze zichzelf de tijd en ruimte geeft om ook te ontwikkelen. Opvoeding gaat dus niet alleen om het kind, maar ook om de moeder zelf. Een goede moeder maakt het kind gelukkig door eerste zichzelf gelukkig te maken en niet andersom: dat zij pas gelukkig wordt als haar kind ook gelukkig is. Het bereiken van sublimatie vergt een vermogen van reflectie en beheersing van de moeder. In alledaagse termen betekent dit dat een moeder zoals Glennis Grace haar openbare geweldpleging niet moet verschuilen achter de moederliefde, maar dat zij haar moederliefde op tafel moet leggen. Als zij aan de samenleving kan laten zien: dit is óók moederliefde, is er sprake van reflectie.

Literatuurlijst

- Annie M.G. Schmidt, H. B. (1977, oktober 20). *Over tijd - Musical 'Foxtrot'*. (T. Labij, Uitvoerend artiest) Koninklijk theater Carré, Amsterdam.
- Badinter, E. (1989). Deel 2: Een nieuwe waarde: moederliefde. Hoofdstuk 4 Pleidooi voor het kind. In E. B. 1983], *Rainbow Pocketboeken: De mythe van de moederliefde* (pp. 131-181). Amsterdam: Uitgeverij Maarten Muntinga bv.
- Badinter, E. (1989). Deel 3: De gedwongen liefde. Hoofdstuk 7 De erfenis van Freud. In E. B. 1983], *Rainbow Pocketboeken: De mythe van de moederliefde* (pp. 271-290). Amsterdam: Uitgeverij Maarten Muntinga bv.
- Dagblad Trouw. (2022, mei 31). *Binnenland: De toeslagenaffaire uitgelegd. Zo kwam het ongekende onrecht tot stand*. Opgehaald van Trouw.nl: <https://www.trouw.nl/binnenland/de-toeslagenaffaire-uitgelegd-zo-kwam-het-ongekende-onrecht-tot-stand~bef3c1f9/>
- Evangelische Omroep. (2022, november). *Dit is waarom we met gevouwen handen bidden*. Opgehaald van beam.eo.nl: <https://beam.eo.nl/artikel/interessant-dit-is-waarom-we-met-gevouwen-handen-bidden>
- Freud, S. (1981). Oedipuscomplex. In S. Freud, *Uit de geschiedenis van de kinderneurose ('de Wolfenman') [oorspr. gepubl. 1918]*. Meppel: Boom.
- Freud, S. (2014). Primair en secundair narcisme. In S. Freud, *On Narcissism; an introduction (oorspr. gepubl. 1914)* (pp. 1-48). UK: Read & Co. Great Essays.
- Grace, G. (2022, oktober 18). Glennis Grace vertelt over incident filiaal Jumbo. (E. Jinek, Interviewer)
- Kristeva. (2014, februari). Reliance, or Maternal Eroticism. *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 62, 69-85. Opgehaald van Journal of the American Psychoanalytic Association, 62 (p.69-85): <https://doi.org/10.1177/0003065114522129>
- Kristeva, J. (1991). Stabat Mater. In J. K. Waal], *Liefdesgeschiedenissen: een essay over verleiding en erotiek* (pp. 262-292). Amsterdam: Uitgeverij contact.
- Kristeva, J. (2005, oktober 22). Motherhood today. *Motherhood today*. Paris, Frankrijk: Organisation Pr René Frydman et Dr Muriel Flis-Trèves.
- Lacan, J. (1991). Symbolic Order. In J. M. Jacques Lacan, *The Seminar of Jacques Lacan, Book 1: Freud's Papers on Technique*. New York: W.W. Norton & Company.
- Lacan, J. (2007). The Mirror Stage as Formative of the Function of the I as Revealed in Psychoanalytic Experience. In J. Lacan, *Ecrits (vertaald door Bruce Fink) oorspr. 1949*. New York: W.W. Norton & Company.
- Mooij, A. (2013, september 23). *Lemma's Symbolische orde*. Opgehaald van Stichting Psychoanalytisch Woordenboek: <https://www.psychoanalytischwoordenboek.nl/lemmas/symbolische-orde/>
- NOS. (2022, juni 24). *Amerikaans hooggerechtshof schrapt landelijk recht op abortus*. Opgehaald van NOS.nl: <https://nos.nl/artikel/2433919-amerikaans-hooggerechtshof-schrapt-landelijk-recht-op-abortus>
- NOS. (2022, november 9). *Glennis Grace krijgt 200 uur taakstraf voor geweld in filiaal jumbo*. Opgehaald van NOS.nl: <https://nos.nl/artikel/2451713-glennis-grace-krijgt-200-uur-taakstraf-voor-geweld-in-filiaal-jumbo>
- Pick, D. (2017). Hoofdstuk 4: Oedipus. In D. Pick, *Elementaire deeltjes nr 54 - Psychoanalyse* (pp. 68-84). Amsterdam: Amsterdam University Press.

- Stroecken, H. (2013, september 23). *Lemma's Narcisme (primair/secundair)*. Opgehaald van Stichting Psychoanalytisch Woordenboek: <https://www.psychoanalytischwoordenboek.nl/lemmas/narcisme/>
- Stroecken, H. (2013, september 23). *Lemma's Posterioriteit [Duits: Nachtraglichkeit]*. Opgehaald van Stichting Psychoanalytisch Woordenboek: <https://www.psychoanalytischwoordenboek.nl/lemmas/posterioriteit/>
- Wedge, M. (2016, mei 3). *What's a good enough mother?* Opgehaald van Psychology today: <https://www.psychologytoday.com/us/blog/suffer-the-children/201605/what-is-good-enough-mother>